

Ligeti István - Ligeti Zsombor

AZ EMBERI TÉNYEZŐ

HUMÁNTŐKE A GAZDASÁGI NÖVEKEDÉSBEN

TYPOTEK

Tartalom

Ábrák jegyzéke	11
Táblázatok jegyzéke	13
Rövidítések jegyzéke	15
Előszó.	17
1. A humántőke történetéről	23
2. A humántőke fogalmáról	33
2.1. A humántőke értelmezése	33
2.2. A humántőkéhez kapcsolódó fogalmak	36
2.2.1. Munkaerő és humántőke	36
2.2.2. Innováció és humántőke	37
2.2.3. Technikai haladás és humántőke	39
2.2.4. Kutatás, tudás és humántőke	41
2.2.5. Oktatás és humántőke	42
2.2.6. Összefoglalás helyett	43
2.3. Még egyszer a humántőke meghatározásáról.	47

3. A humántőke a növekedéselméletben	53
3.1. A neoklasszikus irányzat	54
3.2. A humántőke-kutatás harmadik hulláma és a gazdasági növekedés elmélete	63
3.2.1. A termékválaszték-modell	64
3.2.2. Egy schumpeteri modell	74
3.2.3. Egy hibrid modell	80
3.2.4. A schumpeteri modellek jellemzőinek áttekintése	85
3.3. Stock vagy flow	86
4. Az átfogó technikai fejlesztések	99
4.1. Kiindulópont és értelmezés	100
4.1.1. Egyedi vizsgálatok, fogalomalkotás	100
4.1.2. Az eredmények összefoglalása, új területek nyitása	102
4.1.3. Kritika és elméleti igényű megalapozás	106
4.2. A strukturális-evolúciós megközelítés	106
4.3. Még egyszer az ÁTF meghatározásáról	111
4.4. Az ÁTF és a Fekete Hattyú	114
4.5. Melyek az ÁTF-ek?	117
4.6. Az S-E elmélet és a formális modell	122
5. Minőség és a humántőke	131
5.1. A minőség méréséről	133
5.2. A humántőke minősége és a gazdasági növekedés	137
5.3. Gazdaságpolitika és a humántőke minősége	142
5.4. Hogyan tovább?	149
6. Nők és a humántőke	153
6.1. Nők és a gazdasági növekedés	155
6.2. Nők és a gazdasági fejlődés	159

6. 3. Nők és az oktatás minősége	163
6. 4. Gyermek és minőség	170
6. 4. 1. Népeségdinamikai háttér.	172
6. 4. 2. Humántőke és minőségi gyermek.	178
6. 4. 3. Az óvoda mint versenyképességi tényező	186
7. Migráció és a humántőke	203
8. Mennyiben tőke a humántőke?	213
8. 1. A tőke fogalmi sokfélesége	214
8. 2. A tőke egy absztrakt megközelítése	219
8. 3. Milyen tőke a humántőke (a „tőkeoldali” meghatározás lehetőségei)?	234
8. 3. 1. Becker humántőke-felfogása	235
8. 3. 2. A humántőke pszeudoidentifikációja	240
8. 3. 3. Közvetett identifikáció	246
8. 3. 4. Közvetlen identifikáció	248
8. 3. 5. Humántőke mint a munkatermelékenység változása	249
Irodalomjegyzék	265

Előszó

*„But part of the job of economics is weeding out errors.
That is much harder than making them, but also more fun.”¹
(Robert Solow)*

A közgazdasági gondolkodás kezdetétől nyilvánvaló volt, hogy az ember, mint olyan, legalább kettős funkcióval bír a gazdasági folyamatokban: egyrészt a folyamat egyik résztvevője, másrészt a gazdasági folyamatok célja. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a termelési folyamat célja az emberi igények kielégítése. Amennyiben az első funkcióra koncentrálunk, azaz azt vizsgáljuk, hogy az ember miként vesz részt a termelés folyamatában, megállapíthatjuk, hogy egyrészt mindenkor létezett a társadalom tagjai között egyfajta munkamegosztás, másrészt az ember szerepét a különböző társadalmi formák jelentősen befolyásolták, így ez a szerep a beszélő szerszámtól a tőkeképző tényezőn keresztül az alkotó résztvevőig változott. Továbbá a történelem folyamán a termelési folyamatban változott az emberi tényező fontossága és az, hogy az emberi tényezőnek mely ismérvei domináltak.

A közgazdász szakmában abban egyetértés van, hogy az emberi erőforrásoknak a termelés rendszerében növekvő szerepe van. Amióta a gazdasági növekedés folyamatával érdemben számolhatunk, azóta fokozatosan javult a munka termelékenysége. Ezt a közgazdászok nagyrészt az emberi képességek, ezáltal pedig a technika fejlődésével magyarázták. Maddison (1982) kimutatása szerint az időszámításunk első ezer évében az egy főre jutó fogyasztás stagnált, 1000 és 1820 között mindössze 53%-kal nőtt. Valójában megközelítőleg az ezt követő időszakban indult meg érzékelhetően a gazdasági növekedés: az 1820-as és 1870-es évek között évi 0,5%-kal, majd 1950 és 1973 között tetőzött 2,93%-os

¹ Jorgenson–Griliches (1967, 249. o.)

évenkénti növekedéssel. Ez azt jelenti, hogy 1820 és 2000 között az egy főre jutó termelési érték (GDP/fő) 8,5-szeresére emelkedett.²

Romer (1986) – Maddisonra hivatkozva – egyes időszakokban a vezető világhatalmak termelékenységi javulását idézi. Az 1700-as évektől három világhatalom volt. Hollandia átlagos termelékenységváltozása 1700 és 1785 között még csak évi 0,07% volt, azaz lényegében stagnálást mutatott. Az Egyesült Királyság 1785 és 1820 között átlagosan 0,5%-os, az 1820-as és az 1890-es évek között 1,4%-os termelékenységnövekedést ért el. Az ezt követő években, 1890 és 1979 között, az USA termelékenységének növekedése átlagosan évi 2,3% volt.³ Megállapítása szerint ez a gyorsulás más időbeli szakaszokra és más országokra is érvényes.

Napjainkban mindenki tudja, hogy az emberi tényező rendkívüli fontosságú, és hogy egy nemzetgazdaság jövője szempontjából is meghatározó. Ismert ez a fontosság az egyes szakterületek közgazdaszai számára, és evidenciaként kezelik a politikusok is. Természetesen az elvi elismerés és a gyakorlati érvényesítés között óriási szakadékok lehetnek. Érdemes talán néhány példát megemlíteni. Schultz (1983, 50. o.) von Thünenre hivatkozva meséli el, hogy a háborúban az ágyú milyen fontos volt. Ennek megőrzésére nem sajnálták az emberi áldozatot, hiszen az ágyú kincstári jószág volt, az emberről pedig csupán egy összeírási rendelet határozott. Nem közgazdasági megközelítéssel, de hasonló példát találhatunk Paleologue (1982, 195. o.) emlékirataiban. Paleologue, aki az első világháború idején Franciaország szentpétervári nagykövete volt, tényyszerűen írja le, hogy az orosz haderőben a puskának volt értéke. A használója elesésére srápneltűzben váraoztak a fegyver nélküli sorkatonák. Hasonló helyzetet mutat be Szolzsenyicin (2011) a második világháború idején, amikor a puskákból napi két lövésre volt lehetőség.

A fenti példák érzékeltetik, hogy a fizikai eszközök és az emberi tényezők együttesében bizonyos arányokat is fenn kell tartani. Ez az összefüggés két rendkívül fontos közgazdasági példával is érzékeltethető. Németországban a második világháborút követő években a humán erőforrás a fizikai tőkéhez mérve relatíve bővebben állt rendelkezésre. Ez a diszharmónia jelentősen befolyásolta az újjáépítési periódust. A másik példa India esete – akár napjainkban is. India

² Ezen időszak alatt jelentős változás ment végbe a világ gazdaság nagyhatalmai között. Míg 1000 körül Ázsia adta a világtermelés közel kétharmadát, addig Nyugat-Európa kevesebb mint 10%-át (Maddison 2003). Az 1500-as évekre Ázsia részesedése fokozatosan csökkent, míg a leendő nyugat-európai nagyhatalmak részesedése, amelyek ekkor még csak a világ alig 5-10%-át tartották ellenőrzésük alatt, 20%-ra emelkedett (Ferguson 2011). 1913-ra a nyugati civilizáció (csaknem a világ 60%-át ellenőrzése alatt tartva) a világ GDP-jének közel 60%-át – Ferguson szerint csaknem 80%-át – állította elő, miközben Ázsia részesedése 20% körülire esett vissza.

³ Exponenciális jövedelmi trendet feltételezve az output megduplázódásának becsült ideje ($T \approx 100 \ln 2 / G$) az említett ($G = 0,07\%, 0,5\%, 1,4\%, 2,3\%$) növekedési ütemek esetén rendre 1000, 140, 50 és 30 év.

rendkívül nagy piac a tőkebefektetések számára, mégis ennek akadálya az olyan emberi tényező szűkössége, amely a modern technikát fogadni tudja.⁴ Jánossy (1966) szerint a helyreállítási periódusok mindig relatíve gyorsüteműek, majd ezt követően visszaáll a hosszú távú trend alacsonyabb növekedési üteme. Itt azonban az első esetben a fejlődés a vártnál sokkal gyorsabb volt, míg a második esetben tartósan lassú maradt. Hasonló következtetésre juthatunk a nagy pestisjárványt követően is. A jelentős emberi veszteséget, a kellő minőségű emberi erőforrás hiányát a gazdaság csak nagyon lassan tudta kiheverni. Tehát a két tényező közötti egyensúly megbomlása nem szimmetrikus következményekkel járt. A fejlődés eszközrendszerében az emberi tényező felértékelődött.

A fenti példákból is kiolvasható, hogy az egyes esetekben az emberi tényezőnek nem ugyanazon ismervei voltak fontosak. Az első példák a fizikai jelenlétet, a számosságot hangsúlyozták, míg India esetében elsősorban a hozzáértésről, a tudásról, az emberi tényező minőségéről (pontosabban annak hiányáról) beszéltünk.

A közgazdasági gondolkodás viszonylag korán felismerte a népesség számosságának és a képzettség szintjének különbözőségét. Nem pontosan definiálva ezt az utóbbi témakört nevezzük a humántőke témakörének. A humántőke fontosságának felismerését két kiemelkedő közgazdász szavaival érzékeltethetjük. Marshall (1930) sokat idézett gondolata: minden tőke közül a legértékesebb az, amit az emberi lénybe ruházunk be. A közgazdasági Nobel-emlékdíjas Meade szerint a humántőkébe történő beruházás határozza meg az emberiség jövőjét.

A fenti példák és gondolatok érzékeltetik a gazdasági növekedés és a humántőke fontosságát, és indokolják a két nagy terület együtthatásának vizsgálatát. Szemléletünk így alapvetően makrogazdasági, és döntő mértékben arra összpontosítunk, hogy a humántőke – mint a gazdasági növekedés egyik meghatározó tényezője – miként befolyásolja a gazdasági növekedés folyamatát. A növekedés más tényezőit is, mint például a fizikai tőkét és a technikai haladást, a humántőkével összefüggésben vizsgáljuk.⁵

Célunk az, hogy áttekintést adjunk a gazdasági növekedés és humántőke kapcsolatrendszeréről, az elért eredményekről és a zavaró hiányosságokról. Kritikus szemmel mutatjuk be azt a színes képet, amelyben az egyes területeken elért figyelemre méltó eredmények kísérője a fogalmi rendezetlenség és pontatlanság. Összességében egy rendkívül fontos, gyorsan változó és korántsem

⁴ India az elmúlt években rendkívül dinamikus fejlődött, a szoftvertermékek terén elismert nemzetközi nagyhatalom lett (Friedman 2008), ugyanakkor a gazdaság egészét és a társadalom változását tekintve a változások még nem érik el a kritikus tömeget (Greenspan 2009).

⁵ Több műszaki tudomány az emberi tényezőre a hiba lehetséges forrásaként tekint. (Ezt a szemléletet láthatjuk Graham Green „Az emberi tényező” című művében is.) A szerzők ezzel szemben azt vizsgálják, hogy az emberi tényező miként mozdítja elő a világgazdaság fejlődését.

letisztult területről adunk – a szerzők szemléletét tükröző – áttekintést. Gondolatmenetünket az alábbi szerkezetben fejtjük ki.

Az 1. fejezetben áttekintést adunk a humántőke kutatásának történetéről. A gazdasági növekedés elméletének fejlődéséhez kötve vizsgáljuk a humántőke szerepének, felfogásának a változását. Bemutatjuk a huszadik század elejétől tartó időszak főbb szakaszait és ezek jellemzőit.

A 2. fejezetet a humántőke értelmezésének szenteljük. Látható lesz, hogy az oly természetesen használt fogalom értelmezésében, tartalmában milyen sok buktatóval kell megküzdeni. A tudomány a fogalom tisztázásában ez idáig meglehetősen szerény eredményeket ért el. Megvizsgáljuk, hogy a humántőke milyen helyet foglal el a leggyakrabban természetszerűen kapcsolódó fogalmak – az úgynevezett körülölelő fogalmak – rendszerében. Ezt követően ezen fogalmak segítségével munkadefiníciót alakítunk ki, ugyanakkor érzékeltetjük, hogy különböző vizsgálati célokhoz igazítva miként módosulhat a fogalom.

A 3. fejezet a humántőkét mint a gazdasági növekedés tényezőjét mutatja be. Ebben a fejezetben láthatjuk, hogy a gazdasági növekedés kutatásának meghatározó szakaszaiban miként jelenik meg a humántőke az egyes klasszikus modellekben, milyen kapcsolat van a humántőke és a munkaerő között. Kiindulópontként bemutatjuk a neoklasszikus növekedéseméleti irányzat központi tekinthető modelljét, majd részletesen foglalkozunk a növekedésemélet fejlődésének azon szakaszával, amikor a humántőke és az innováció mint növekedési tényezők kapcsolódnak össze.

A 4. fejezet a humántőke és a technikai fejlődés kapcsolatára összpontosít. Ezt a területet ma is jól jellemzi Schultz (1983, 25. o.) gondolata: „Nem ismeretesek azonban a modern gazdaság bőségét magyarázó szakértelem és technika költségei és megtérülése. Ezeket még mindig titokzatosság takarja.” Az utóbbi két évtized kutatásai – bizonyos értelemben a korábbi növekedéseméleti koncepciók kritikájaként – új megközelítést eredményeztek. Ezek segítségével bemutatjuk, hogy a humántőke által létrehozott átfogó technikai fejlesztések milyen döntő mértékben határozzák meg hosszú távon a gazdaság fejlődését.

Az 5. és 6. fejezetekben a humántőke és a gazdasági növekedés összefonódó kutatásának új területeibe adunk betekintést. Természetesen ezek a kutatások még fokozottabb mértékben küzdenek a szükséges információbázisok bizonytalanságaival, a járatlan út nehézségeivel. Az elért eredmények és a területek várható fejlődése azonban indokolja bemutatásukat.

Az 5. fejezet a humántőke-kutatások új dimenziójával, a humántőke minőségével foglalkozik. A minőséget az oktatáshoz, a kognitív ismeretek fejlődéséhez kötjük. Áttekintést adunk ezen területek fontosabb eredményeiről, a nagyobb reformok időbeliségéről, gazdaságpolitikai kapcsolódásáról és a folyamat várható alakulásáról.

A 6. fejezet a humántőke témakörének egy sajátos, társadalmi szempontból rendkívül fontos területét tekinti át, mégpedig a nők gazdaságban betöltött szerepét. A nők változó társadalmi helyzete óriási lehetőséget ad a gazdaság fejlesztésére, befolyásolhatja a gazdaságban lévő humántőke volumenét és minőségét. Egy átalakuló társadalomban természetesen változhatnak a felnövő generációk nevelésének elvárásai és követelményei. A gyermeknevelésben is megjelenik a minőségi kritérium. Az első eredmények és megközelítések, ha vitathatók is, érzékeltetik a témakör elméleti és gyakorlati súlyát.

Nyitott gazdaságban számolnunk kell az emberi tényező mobilitásával. A 7. fejezetben ezért áttekintjük, hogy a migrációs folyamat hogyan befolyásolja egy nemzetgazdaság humántőke-volumenét.

A humántőke-kutatások különböző területeinek áttekintése után a téma lezárásaként (de korántsem befejezésként) a 8. fejezetben ismételtlen visszatérünk a „humántőke”-fogalom kapcsolatrendszeréhez. Látható lesz, hogy a 2. fejezetben adott definíció elégséges a 3–7. fejezetekben bemutatott területek ismertetéséhez, a fogalom értelmezése mögött mindazonáltal mélyebb és bonyolultabb kapcsolatrendszer húzódik meg. Ebben a fejezetben rámutatunk arra, hogy maga a „tőke”-fogalom milyen sokszínű, és a tőke fogalmán belül a humántőke milyen tulajdonságokkal rendelkezik. Következésképpen a humántőke jelentőségét, számbavételét különböző megközelítések segítségével végezhetjük el.

A könyv tartalmának, szerkezetének kialakítását érdemben segítették Dr. Hoós János professzor iránymutató tanácsai és Dr. Meyer Dietmar a BME Intézet vezető egyetemi tanárának sokoldalú lektori véleménye. Mindkettőjük tevékenységét köszönjük. Köszönettel tartozunk Dr. Thomka István szívsebésznek és Zuráné Viktor Andrea közgazdásznak, akik észrevételeikkel, javaslataikkal segítettek a kézirat jelen formájának kialakítását. Köszönjük továbbá Dr. Kiss Mónika magas szintű nyelvi lektori segítségét. A könyvben maradt hibákért a szemrehányás természetesen a szerzőket illeti.

Budapest, 2013. november